

A titok és a számegyenes

*Egybe szoros, kettőbe tág, háromba nem fér bele.
Magyar talalós kérdés¹*

Van, amikor nem teszünk meg valamit, mégsem mulasztunk el semmit. Nem áruljuk el a titkot, amelynek megtartására az adott szó vagy a becsület kötelez bennünket. Ovidius titkaik kifecsegesésétől óvta a szerelmeseket: „*Meghitt dolgokról hallgass, ezt mondja a virtus, / mert a titok szentség, nem kibeszélni való.*”² A titok megtartása órával mérhető, néhány pillanattól a halál beálltaig tarthat. Gilbert Ryle *A szellem fogalma* című korszakos művének magyar kiadásához írott előszavában a titoktartást, a böjtölést és a levélírást elhalasztását a méltatlanul elhanyagolt életrajzi kifejezések közé sorolta. Példái egytől egyig „nem-cselekedetek, mivel éppen valamilyen sajátos, pozitív tétől való tartózkodást jelentenek. Meg lehet örökíteni filmen a levélírást, és fel lehet venni magnetofonra a titok kifecsegesését, de nincs olyan film, amelyen meg lehetne örökíteni a levélírást elhalasztását, és nincs olyan magnetofon, amire fel lehetne venni a titok megtartását.”³ A titoktartásnak előfeltétele a tudatosság, az önálló akarat és a feltett szándék, sokszor mégis a cselekvéstipológiák peremére szorul, vagy még ott sem szorítanak neki helyet. A legkorábbi kivétel ez alól Szent Anzelm cselekvéstipológiája a XI–XII. század fordulójáról. A canterburyi érsek szerint a cselekvés egyaránt lehet valaminek a megtétele és tartózkodás valaminek a megtételétől.⁴ A titok megtartásának szakaszai a tudatosság és a szándékosság foka szerint rendezhetők sorba. Nem mindig vagyunk a tudatában annak, hogy titkot tartunk: éppen táplálkozunk, zuhanyozunk vagy fajunk fenntartásáról gondoskodunk. És megfordítva: a titok elárulása sem feltétlenül tudatos vagy szándékos, álmunkban is beszélhetünk róla. Néha minden különösebb ok nélkül ötlük eszünkbe, máskor jó okkal, és vigyáznunk kell, nehogy kifecsegjük. A legkínosabb az, amikor eszünkbe juttatják. A hóhér, az inkvizítor, a vallatósízt erre szakosodott. Nepomuki Szent János Johanna cseh királyné gyóntatóatyja volt, úgyhogy a féltékeny, cselszövéstől tartó IV. Vencel és pribékjei pontosan tudták, hogy tudja, amit ők nem tudnak, de tudni akarnak. Minduntalan azt a kérdést szegezték neki, hogy mit gyónt a királyné. Mivel nem volt hajlandó megszegni a gyónási titkot, kínpadra vonták, testét lobogó fáklyákkal égették. Ha a XIV. század végén lett volna magnetofon, a következő hangokat és zajokat rögzítette volna: az újra meg újra felcsattanó kérdést, a nyögdéceléssel kísért fohászkodást, a kínpad nyikorgását, a pörkölődő hús sistergését. Furdal a kíváncsiság, miképpen vélekedett volna Gilbert Ryle erről a késő középkori hangfelvételtől.

Jóllehet a böjtölés manapság többnyire minden szakrális tartalomtól mentes fogyókúra, és a levélírást halogatását is csak kevesen tartják bűnnek, legfeljebb rossz szokásnak, a nem-cselekedetre felhozott példák mindegyike morális megítélés alá vonható. A titoktartás jobbra erkölcsös dolog, a böjtölés a mértékletesség erényének gyakorlása (az egyik főbűn, a torkosság ellentéte), a levélírást elhalasztása pedig restség, a hét főbűn egyike. Mindhárom nem-cselekedet időtartama mérhető órával, egyedül a levélírást elhalasztása lóg ki a sorból. Arisztotelész etikai tanítását elemezve Steiger Kornél a morális cselekedetet a mesterember tevékenységével állította szembe. Egy ház megépítésének vagy egy szövöszék elkészítésének – a morális cselekvéssel ellentétben – időbeli határai vannak, megadható a kezdete és a vége. A morális cselekedet egyik példaként azt hozta

fel, amikor Szókratész semmibe vette a Harmincak parancsát, és nem kísért be egy halálra ítélt polgárt.⁵ Megítélése szerint értelmetlen feltenni a kérdést, hogy mikor kezdődik, illetve mikor végződik a parancs semmibevétele, amely – Ryle kifejezésével – éppúgy nem-cselekedet, mint a titok megtartása.

A titok tartalma bármi lehet, egy gyerekes csacskaság éppúgy, mint egy legendás parfüm összetétele vagy egy új tömegpusztító fegyver gyártási folyamatának technológiai leírása. Minél fontosabb, annál többen akarják megtudni, és annál kevésbé finnyások a cél elérésére alkalmasnak látszó eszközök megválasztásában. A ránk bízott titok megtartása csaknem mindig erkölcsös viselkedésnek számít, míg kifürkészése szinte sohasem. A titkot kifürkészni akarók gyakran vélekednek úgy, hogy őket nem kötik sem erkölcsi parancsolatok, sem törvényi előírások. A titok megtartásának, illetve kifürkészésének leírásához egyaránt szükség van modális logikai operátorokra. A titoktartó magatartása nem írható le deontikus operátorok (kötelező, megengedett, tilos), míg a titkot kifürkésző magatartása episztemikus operátorok (hisz, gondol, tud) használata nélkül. Tarnay László a titok fogalmát episztemológiai feltételek rendszereként fogta fel. A neves finn logikus, Jaakko Hintikka eredményeit felhasználva három csoportot különített el. Az elsőbe azok tartoznak, akik tudják, hogy valaki kirabolta a bankot, de azt nem tudják, hogy a Nagy Ben tette; a másodikba azok, akik tudják, hogy a Nagy Ben volt az; a harmadikba pedig azok, akik még a bankrablásról sem hallottak.⁶ A nyomozók, a profán történetírók és a teológusok akármelyik latorral és a Megváltóval kapcsolatban is ugyanazokra a kérdésekre keresik a választ. Megtörtént-e a szóban forgó cselekedet, s ha megtörtént, a szóban forgó személy hajtotta-e végre.

A néma titok és a hangos hazugság szegről-végről rokonok. Közös és eltérő vonásaik is vannak. A hazugság időponthoz köthető cselekedet, míg a titoktartás időben valamettől valameddig tartó nem-cselekedet. A hazugság eredendően a beszédhez kapcsolódik, a titoktartás pedig valamiről való hallgatás. A hazugság többnyire szavak kimondásával, ritkábban írásban valósul meg. A *hazudni* ige azonban – a magyar származású Zeno Vendler szóhasználatával – árnyékperformatívum,⁷ éppúgy, mint társai: a *henceg* és a *hízeleg*. E szavak kimondásával nem hazudhatunk, henceghetünk vagy hízeleghetünk. A titoktartást sem a *titkot tartok* kimondásával valósítjuk meg. A *megígérem* vagy a *fogadok* ezzel szemben valódi performatívumok, kimondásukkal megígérhetünk valamit vagy fogadhatunk valamiben. A hazugság és a titoktartás is szándékos, de az utóbbinak egyes szakaszait nem jellemzi sem tudatosság, sem szándékosság. Mindkettő megtévesztés, de a titok tartalma erkölcsileg lehet jó, rossz vagy közömbös, míg a hazugság – tartalmától függetlenül – erkölcsileg kárhozzátandó, az irodalmi fikció, a kegyes hazugság vagy a kötelező udvariassági formák betartása persze kivételnek számít. Az igazmondás és a titoktartás egyaránt erény. Az értékcollíziót gyakran szemléltetik annak az embernek a szorult helyzetével, aki ígéretéhez híven nem árulja el a titkot, de ezt csak úgy teheti meg, hogy hazudik. Kommunikációelméleti értelemben a hazugságnak van címzettje, akinek hazudnak, a titoktartás esetében viszont azok köre vonható meg, akik nem címzettek, akik előtt palástolnak valamit. Az első esetben a közlemény, a második esetben a közlemény hiánya az, ami félrevezető. Információelméleti értelemben ellentétes utat járnak, de mindkettőnek lényeges eleme az információtól való megfosztás, a tudatlanságban tartás.

Magyar László András rövid tanulmányban foglalta össze a hazugságtipológiák két és fél ezer éves történetét. Olyan szemléletesen vázolta fel Arisztotelész, Szent Ágoston és Szent Tamás összetett rendszereit, hogy ebben a mindössze nyolc esetet felölelő tipológiában némi tőprengés után a nem is említett gondolkodók – Alexandriai Kelemen,

Immanuel Kant, Bernard Bolzano stb. – nézetei is elhelyezhetők. Szent Ágoston az ártó szándékot tartotta legfontosabbnak meghatározásában. A hazug ember be akarja csapni a másikat: „vagy olyasmit tud vagy vél tudni, amit nem mond ki, vagy olyasmit mond, illetve jelez, amiről tudja, hogy nem igaz”.⁸ Mivel értelmezése szerint a szándékosan kimondatlan is hazugságnak minősül, csak nehezen választható szét az ártó szándékú hazugság és az alávaló gonoszságból megtartott titok. Szent Tamás meghatározásában is a gonosz szándék (*intentio mala*) a legfontosabb ismérv, és – Ágostonhoz hasonlóan – ő is úgy vélekedett, hogy három feltétel együttes fennállása esetén beszélhetünk hazugságról: „1. Hogy az állítás hamis legyen (*quod falsum sit*), 2. a hazugság szándéka, tudatossága (*quod adsit voluntas falsum enuntiandi*), 3. hogy az illető be akarja csapni a másikat (*intentio fallendi*).”⁹

Két amerikai kognitív holista nyelvész, Linda Coleman és Paul Kay 1981-ben hasonló eredményre jutott, mint az egyházatyák. Tanulmányuk élénk érdeklődést keltett, mert nem a közbeszédben leggyakrabban előforduló természetes fajtákat (madarak) vagy emberi készítményeket (bútorok) jelölő főnevekről, hanem egy elvont cselekvést jelölő szóról próbálták megállapítani, milyen feltételek megléte esetén képviseli legtisztábban a prototípust. A hazugságot kommunikációelméleti keretben határozták meg: a beszélő (*B*) egy kijelentést (*K*) intéz a címzetthez (*C*). A hazugság prototípusának azt nevezték, amikor 1. *K* hamis; 2. *B* azt hiszi, hogy *K* hamis; 3. *B*-nek feltett szándéka, hogy *K*-t kijelentve becsapja *C*-t.¹⁰ A hamisság, a vélekedés és a szándékosság együttes meglétét azonban nem tekintették szükséges feltételnek. Ha a három elem közül mindegyik hiányzott, akkor nem beszéltek hazugságról, ám ha csak egy vagy kettő, akkor már igen. Elméletük szerint van, ami kevésbé, és van, ami inkább hazugság. Így például nyereségvágyból, aljas szándékkal hazudni „hazugságabb”, mint alkalomadtán kimondani egy kegyes hazugságot. Felmérésük szerint a megkérdezettek a következőképpen állították fel a hazugság tipikalitási feltételeinek fontossági sorrendjét: *B* azt hiszi, hogy *K* hamis; *B*-nek feltett szándéka, hogy *K*-t kijelentve becsapja *C*-t; *K* hamis.¹¹ Arra jutottak, hogy a kijelentés hamis volta nyom a legkevesebbet a latban.

Eve E. Sweetser 1987-ben alkotta meg a maga hazugságfogalmát, amely egyetlen ismérven nyugszik. Amellett érvelt, hogy Coleman és Kay meghatározásából a vélekedés és a megtévesztés szándéka is elhagyható. A *K* hamis premisszából vezette le, hogy *B* nem hisz *K*-ban, illetve *B*-nek feltett szándéka, hogy *K*-t kijelentve becsapja *C*-t.¹² Elmélete szerint a hazugság legkevésbé fontosnak tartott tipikalitási feltételéből következik a másik kettő. Karl Johnson mutatott rá arra az ellentmondásra, hogy ha nem kísérleti feltételek között, hanem kötetlen beszélgetésben kérdezik meg az embereket, akkor *K* hamis voltát tartják a hazugságot elsődlegesen azonosító ismérvnek.¹³ A meglepő tény magyarázata abban rejlik, hogy Sweetser a tudás népi elméletének keretén belül alkotta meg a maga hazugságfogalmát.¹⁴ A hazugság szélső típusát azok az esetek képviselik, amelyek annak ellenére minősülnek hazugságnak, hogy egyetlen hamis állítás sem hangzik el. A hazugság ugyanis gyakran nem a kimondott szavak szó szerinti jelentésében rejlik, hanem abban, amit e szavak kimondásával közölnek.¹⁵ Számos kísérlet tanúsítja, hogy a vizsgálatba bevont személyek zöme úgy emlékezik, hogy az állítás igenis elhangzott, pedig nem hangzott el. A beszélő szándékára való következtetés (a Grice-féle társalgási implikátúra) és az akusztikus tények könnyen összemosódnak az emlékezetben. A megtévesztésen belül fokozatok mutathatók ki: valóban elhangzik egy hamis állítás; az elhangzott állítások egyike sem hamis, de a közlemény valótlanságra utalnak; nem hangzik el semmilyen állítás, mégis szándékos félrevezetésről van szó. A megtévesztés nemcsak a beszédhez kapcsolódhat, hanem a hallgatáshoz is. A titoktartás

is megtévesztés, de (rendszerint) nem hazugság. A hazugság hamis állítás, a titok viszont, ha kimondanák, csaknem mindig igaz állítás volna.

A hallgatás nem színlelhető, legfeljebb a hasbeszélő tettet, hogy meg sem szólalt.¹⁶ Kétségtelen, hogy a hallgatás sokszor megtévesztő, de csak ritkán minősíthető hazugságnak. Az anglikán egyház esküvői szertartása találó példa erre. A pap felszólítására – ha „olyan akadályról tudnak, amely útjában áll a törvényes házasságnak, azt haladéktalanul közöljék”¹⁷ – a ceremónia részeként adott nemleges válasz a hallgatás. Ha az egybegyűltek közül még az sem szólal meg, aki a frigyet meghiúsító bizonyítékok birtokában van, akkor hallgatása egyszerre számít hazugságnak és titoktartásnak. Meg nem szólalásával véghezvitt cselekvése annak kimondásával egyenértékű, hogy *Nem, nem tudok ilyen okot*. Ha senki sem említ kizáró okot, a pap összeadja a feleket, a házasság megkötetik. John R. Searle szóhasználatával élve ebben az esetben nem nyers tényekről, hanem intézményi valóságról van szó. A házasságkötés szertartása létesítő szabály, mert az arra hivatott személy egy emberpár házasságnak nyilvánításával hoz létre intézményes tényeket. A létesítő szabályok logikai formája a következő: *X Y-nak számít C összefüggésben*.¹⁸ A házasságot meghiúsító bizonyítékok birtokában lévő személy hallgatása (hazugsága, egyben titoktartása) is hasonló formájú: meg nem szólalása megerősítésnek számít az esküvői szertartás során. Szent Anzelm cselekvéstípológiája a lehetséges esetek mindegyikére kiterjed.¹⁹ A pap összeeskette a párt, mert az a személy sem szólalt meg, aki tudott a házasság útjában álló akadályról, mert nem akarta megakadályozni a házasságkötést. Charlotte Brontë regényében éppen ellenkezőleg alakultak az események: a pap nem adta össze a házasulandókat, mert egy Briggs nevű londoni ügyvéd bejelentette, hogy Mr. Rochester már házasember.²⁰

A hallgatással való közlés kivitelezhetetlen volna a nyelv létezése nélkül, ahogy Richard L. Johannesen fogalmazott: „A hallgatás csak verbális és nemverbális jelek környezetében nyeri el jelentését.”²¹ A katolikus hívőnek, kiváltképpen az evangélium szerinti életre fogadalmat tevő szerzetesnek időről időre magához kell vennie a bűnbánat szentségét. Meg kell vallania bűneit, hogy feloldozást nyerjen. Jacopo de Voragine olasz érsek a XIII. század közepén az egyházi naptár időrendjében állította össze a szentek élettörténetét. A *Legenda Aurea* Szent Ferencről szóló részében a tétlen tettek egyik érdekes a esetéről számolt be: „Volt egy testvér, aki – amennyire a kívülállók megítélheték – rendkívül szent életet élt, mégis igen különös volt, minthogy olyan szigorúan betartotta a szilenciumot, hogy nem szavakkal, csak bölintással gyónt. Mikor már mindenki szentként tisztelte, Isten embere odajöve azt mondta: »Hagyjátok abba testvérek, és ne dicsérjétek nekem ebben az emberben az ördög mesterkedéseit. Figyelmeztessétek, hogy hetenként egyszer vagy kétszer gyónton, és ha ezt nem tenné meg, csak ördögi kísértés és csalárd rászedés az egész.« Amikor a testvérek figyelmeztették, ez a testvér az ujját ajkához emelte, és fejét rázva jelezte, hogy semmiképpen nem fog gyóntni. Néhány nap múlva visszatért az ő *okádékához* (2Pt 2,22), és gyalázatos cselekedetek közepette fejezte be életét.”²²

Napjaink meghatározó pragmatikai jelentéselméletei nem képesek mit kezdeni a hazugsággal és a titokkal. A beszédaktus-elmélet megalkotója, John L. Austin a balfogások osztályozásakor latin és görög betűket is használt, hogy így érzékeltesse a mellélövések (megkísérelt, de semmis aktusok) és a visszaélések (kinyilatkoztatott, de üres aktusok) különbségét. A *Γ*-val jelölt visszaélések esetében a nyelvet „egyfajta komolytalansággal használják”. Az őszintétlenség, a színpadi játék, a metaforikus szóhasználat, a magunkban motyogás „élősködik a normális használaton”, ezért nem is foglalkozik velük.²³ John R. Searle, az elmélet továbbfejlesztője egész tanulmányt szentelt a fikciónak, melyet a

hazugsággal is szembeállított.²⁴ Egyiket sem tekintette igazi illokúciós aktusnak, mert egyaránt megsértik az őszinteségi feltételt, azt ugyanis, hogy a beszélő hisz állítása igazságában. Legfontosabb különbségük az, hogy a hazug ember félre akarja vezetni beszélőtársát, míg a fikcióra ez nem jellemző.²⁵ Herbert Paul Grice azzal a feltételezéssel élt, hogy a társalgás résztvevőit „együtműködésre irányuló erőfeszítés mozgatja”. Az együtműködési alapelvet a négy kanti maxima, a mennyiség, a minőség, a viszony és a mód segítségével bontotta ki. A minőség első specifikus maximája így hangzik: „Ne mondj olyasmit, amit hamisnak tartasz!” Nyilvánvaló, hogy aki hazudik, megszegi a minőség maximáját és ezzel az együtműködési alapelvet. Az viszont, aki titkot tart, csak akkor nem szegi meg a minőség maximáját, ha kibújik az együtműködési alapelv hatálya alól: „Nem mondhatok többet, lakatot tettem a számba.”²⁶ Ludwig Wittgenstein egyikükkel sem értett volna egyet: „A hazugság nyelvjáték, amelyet, akárcsak az összes többit, meg kell tanulnunk.”²⁷ S valóban, a mindennapi viselkedést a többé-kevésbé ártatlan hazugságok szövevényes rendszere szövi át. Kellő időben belénk sulykolják, mikor minősülne az igazság kendőzetlen közlése durva sértésnek. Ha valaki udvarias embernek akar mutatkozni, gyakran kell meggyőződése ellenére efféléket mondania: *Regen ettem ilyen finom vacsorát!*

A papok és a teológusok *Isten titkáról* beszélnek, míg a tudósok és a költők a *természet titka* kifejezéssel utalnak azokra a törvényekre, amelyeket még nem fedeztek fel. Johann Wolfgang Goethe bizakodón tekintett a jövőbe: „*S hátha a Természet feltárja titkát?*”²⁸ A szóhasználat metaforikus, a természet nem rejteget semmit. A titok fogalmát szűkebben értem, nem foglalkozom a halandók számára egyelőre ismeretlen összefüggésekkel vagy egyszer s mindenkorra felfoghatatlan rejtélyekkel, amiként azzal sem, hogy „nincs titok, amely nyilvánosságra ne jutna” (Mk 4,22; Mt 10,26). A titok elemzésekor érdemes megfogadni ifjabb Leopold Lajos tanácsát: „A hallgatást élesen el kell választanunk a titoktól, mely a beavatottak és kizártak szétválását idézi elő. ... A titok tárgyilag lokalizált, helyhez kötött hallgatás, a hallgatás személyileg lokalizált, ezért beláthatatlan mélységű titok.”²⁹ Kétségtelen, hogy a hallgatás és a titoktartás egyaránt csendes tevékenység, de aki titkot tart, nincs mindig csendben, bizonyos értelemben mégis csendben marad. Beszélni ugyan beszélhet, de egyvalamiről nem szólhat. A titoktartás ebből a szempontból azokra a költői-nyelvi játékokra emlékeztet, amelyekből egy vagy több betűt száműztek. Az első ilyen mű a hermionéi Laszosz Kr. e. VI. században írott Déméter-himnusz, amelyben egyetlen szigma, azaz *sz* hang sem fordul elő. Magyar nyelvterületen az eszperente a legnépszerűbb hasonló játék, kizárólag egyetlen magánhangzót, az *e* betűt felhasználva kell értelmes mondatokat, meghatározásokat alkotni.

A hallgatással összefonódó társadalmi jelenségek közül a titok a legismertebb. Egyaránt számot tarthat az egyénlélektan, a szociálpszichológia, a szociológia, néha a történettudomány, ritkábban a kórlélektan érdeklődésére. Georg Simmel, a nagyvárosi élet jelenségeinek – izlés, divat, csábítás, pénz, életstílus, a történelmi városok egyénisége, festészet stb. – lenyűgöző elemzője többször is írt a titokról. *A titok és a titkos társadalom* szociológiai főművének V. fejezeteként jelent meg 1908-ban.³⁰ A jelenséget az egyéntől indulva a párkapcsolaton át a szélesebb társadalmi csoportokig terjedően vizsgálta. A titok dejes lélektani erőterét így jellemezte: „Az áruulás lehetősége és kísértése ... körülveszi a titkot, s a felfedezés külső veszélyével összefonódik az önfelfedezés belső veszélye – ami a mélység vonzásához hasonlít. A titok korlátot állít az emberek közé, egyben azonban azzal a csábító ingerrel is jár, hogy kifecsegés vagy gyónás révén áttörjék ezt a korlátot...”³¹ A titok varázsa és a titoktartás feszültsége azt a téves képzetet keltheti, hogy „minden, ami titokzatos, egyben lényeges és jelentős”, holott az

igazi vonzerő gyakran pusztán a kizárás ténye, ez a furcsa, szellemi magántulajdon: más nem tudhatja, csak én. Szintúgy gyakori tévedés, hogy a titok mindig erkölcsstelenséget leplez. A titok mint általános szociológiai forma erkölcsileg közömbös, de a „rossz” és a titok között már szoros összefüggés mutatható ki.³² A mostohafiába végzetesen szerelmes Phaedra így fakadt ki dajkájának, Oinone-nak: „*Mily gyümölcsöt remélsz e lázas unszolástól? / Borzadsz, ha megtudod, hogy csöndem mit palástol.*”³³

A titok elválaszt és összeköt. Mivel bármikor elérhető, hatalmat ad birtokosa kezébe.³⁴ Az egyén számára lehetővé teszi, hogy olyasmit érjen el, amire egyébként esélye sem volna.³⁵ Ingo Meyer hívta fel a figyelmet arra, milyen szokatlan, hogy a társadalmi világ egyik jelentést hordozó, fontos építőkövének szerepét valaminek a nem tudása játssza.³⁶ Simmel úgy vélekedett, hogy a titok „az emberiség egyik legnagyobb vívmánya”, mert „az élet hatalmas mértékű kiszélesítését teszi lehetővé”. Egy „második világot hoz létre a látható mellett, s a lehető legerőteljesebben befolyásolja az utóbbit”, még akkor is, „ha a másik fél nem ... veszi észre a titok megjelenését, ... módosul az elrejtő viselkedése, tehát az egész viszony is”.³⁷ Ha valaki titkot tart, nem áll szándékában, hogy egyúttal a társadalmi fejlődést is előmozdítsa. Mégis ez történik. A titok általános szociológiai formaként és hatalmi technikaként lokalizálja a társadalmi teret, társadalmi távolságot teremt, „hordozza és fokozza a differenciálódást,” mégpedig annál hatékonyabban, minél elterjedtebb az etikailag szabályozhatatlan pénzgazdálkodás, minél nyitabb a társadalom, hiszen „kisebb és szorosan zárt körökben” csaknem lehetetlen titkot tartani.³⁸ A szabad versenyen nyugvó piacgazdaság azt hozta magával, hogy „az eredetileg megnyilvánított tartalom titkossá válik, s lelepleződik az, ami eredetileg rejtve maradt”. Simmel arra a paradox elképzelésre jutott, hogy „az emberi együttélés meghatározott mennyiségű titkot igényel”, majd az általános elvet egy fordított arányossággal történetfilozófiai szabályszerűséggé avatta: úgy látszik, mintha „a fokozódó kulturális célszerűség mellett az általános ügyek egyre nyilvánosabbá, az egyének ügyei pedig egyre titkosabbá válnának”.³⁹

A skót Adam Ferguson fogalmazta meg 1767-ben, hogy a társadalmi intézmények emberi cselekvések révén jönnek létre, de nem feltétlenül emberi terv eredményei.⁴⁰ Honfitársa, Adam Smith a „láthatatlan kéz” (*invisible hand*) metaforájában ragadta meg ezt a gondolatot. A szabadpiac körülményei között a gazdaság minden résztvevője azon iparkodik, hogy a saját nyereségét növelje, amire akkor nyílik lehetősége, ha egyre olcsóbban állít elő egyre jobb vagy változatlan minőségű termékeket. „Ebben is, mint sok más esetben, láthatatlan kéz vezeti őt egy cél felé, melyet ... nem is keresett. ... Azzal, hogy ... saját érdekét követi, gyakran a társadalomét eredményesebben mozdítja elő, mintha annak előmozdítása lett volna valóságos célja.”⁴¹ A „láthatatlan kéz” az önös egyéni cselekedetek szándékolatlan következményeként valósítja meg a közjót. Simmel elmélete sokban emlékeztet Smith teóriájára. Ám amíg a spontán rend igazi cselekvések – sörfőzés, kenyérsütés, posztványolás stb. – szándékolatlan következménye, addig a társadalmi világ kiteljesedése, megduplázódása bizonyos számú ember titoktartásának, azaz nem-cselekvésének következménye. A nyilvánvaló párhuzamot – a „láthatatlan kéz” és a „néma száj” tagadhatatlan rokonságát – alighanem az fedte el, hogy a titoktartást nem tekintették cselekvésnek. Szent Anzelm cselekvéstipológiája szerint az első „az előidézni valamit” (*facere esse*), míg a második a „tartózkodni valaminek az előidézésétől” (*non facere esse*) típusba tartozik.

A titok jelenségét általában két vagy több ember közti kapocsként fogják fel, olykor mégiscsak egyetlen hús-vér ember birtoka. A társaslélektani erőter – monadologikus szociálpszichológiaiaként – a féltve őrzött titkát mással meg nem osztó személyre is ha-

tással van. Igenis számot vet a többiek lehetséges cselekedeteivel, de ezt mindig magában, mások tudta nélkül teszi. Az árulás–titoktartás erőtere ekkor másként alakul. Ha ugyanis a titok foglalata kizárólag az egyéni lélek, akkor nem beszélhetünk árulásról. A két delejes pólus ebben az esetben a titok megtartása (a lelepleződéstől, a várható következményektől, a szégyenkezéstől való félelem), illetve a gyöttrő lelki tehertől való szabadulás (a gyónás szüksége, illetve a hencégés vágya stb.). A feszültség meglétét tekintve lényegtelen, hogy egyetlen ember őrzi-e meg titkát vagy többen titkukat. „A titokban olyan feszültség rejlik, amely a megnyilvánulás pillanatában feloldódik. Ez sorsforduló a titok fejlődésében, itt még egyszer összpontosul és kicsúcsosodik egész varázsa – mint ahogyan egy tárgy értékét legkiéleztettebben elmúlásának pillanatában érezzük...”⁴² Más titkának elárulása többnyire erkölestelen, sokszor törvénytelen,⁴³ de a saját titok megtartása sem mindig morális cselekedet. Éppúgy jellemezheti a névtelenségét megőrző jótévőt, aki a kellemetlen, netán kínos testi érintéssel együtt járó hálálkodást akarja ily módon elkerülni, mint a sorozatgyilkost vagy a falu bolondját. Örkény István félkegyelmű levélhordója, Gyuri atyus úgy vélekedett, hogy a postai küldemények kézbesítésével vagy megsemmisítésével a maga kénye-kedve szerint alakíthatja a világ folyását: „Van, amit kézbesítek, van, amit félreteszek. Van, amit összetépek, mert ami nincs, az nincs.”⁴⁴

A kéjgyilkosok konok, zárkózott emberek. Nem szívesen fedik fel kilétüket. A magát Hasfelmetsző Jacknek nevező egyén 1888-ban London Whitechapel negyedében különös kegyetlenséggel végzett négy idősebb prostituálttal és egy fiatal nővel. 2002-ben a népszerű amerikai krimiszerző, Patricia Cornwell (*Portrait of a Killer: Jack the Ripper – Case Closed*) azzal kérkedett, hogy végérvényesen lezárta az ügyet. Az ő jelöltje Walter Sickert volt, akit a rendőrség 1888-ban gyanúsítottként hallgatott ki. A német származású angol festőművész 1907 körül *Hasfelmetsző Jack hálószobája* (*Jack the Ripper's Bedroom*. Manchester Art Gallery) címmel festette meg azt a nyomorúságos bérleményt, amelyben a gyilkosságok idején lakott. Az angol lapok 2014. szeptember elején ismét szalagcímbebe kürtölték világgá, hogy minden kétséget kizáróan megállapították a Hasfelmetsző kilétét. Russell Edwards azt bizonygatta könyvében (*Naming Jack the Ripper*), hogy az orosz pogromok elől Londonba menekült lengyel zsidó bevándorló, a nőgyűlölő Aaron Kosminski borbély volt a tettes. A szerző 2007-ben Bury St Edmundsban (Suffolk) sikerrel licitált egy vérfoltos sálra, amelyről az árverező ház azt állította, hogy 1888. szeptember 30-án Catherine Eddowes megcsonkított holtteste mellett találták. A sálat Jari Louhelainen finn molekuláris biológus, egyetemi tanár, törvényszéki szakértő vizsgálta meg, és Kosminski leszármazottaitól vett DNS-minták alapján arra az eredményre jutott, hogy az áldozat mellett a borbély vére is foltot hagyott rajta. Ha más nem is, de az bizonyos, hogy sokadik virágkorát éli a ripperológia.

Ha több ezer esztendővel ezelőtt elrejtett kincset vet ki a földből az eke szarva, vagy ha a levéltáros egy sok száz éves, becses iratcsomóra bukkan egy félreeső polcon, akkor páratlan leletről, szerencsés felfedezésről szokás beszélni, nem titok lelepleződéséről. A túlélők könnyed magabiztosságával jegyzik meg, hogy halott embernek nincs titka, ami a szó szoros értelmében igaz is. Az eltávozotról alkotott kép azonban némelykor gyökeresen megváltozik. Elképzelhető, hogy üzeni akart, fondorlatos módon kapcsolatba lépni az itt maradtakkal. Az idő hullámaiba vetett palackpostára számos példa akad. Van, amikor az üzenet már a boncasztrálról célba ér. Gárdos Péter *Uramisten* (1984) című játékfilmjében Binder Lipót (Feleki Kamill), az öreg szabadulóművész nem árulta el egykori világszáma – a jégtömbből való szabadulás – titkát Sajek Oszkárnak (Eperjes Károly). Pedig a bicegő, fiatal artista mindent megpróbált: hízelgett, ravaszkodott,

pénzt kerített, a kenguruidomár Simivel (Dörner György) még el is rabolták az öreget. Mindhiába. Lipi bácsi, amíg élt, hajthatatlan volt, halálában azonban megesett a szíve a sántikáló Oszkaron. A boncasztalon testtartásával – tarkóra tett két kezével – üzent. Titkát nem vitte a sírba.

Van, amikor később ér célba, amit nem is szántak üzenetnek. „Apám élete közvetlen (és viszolyogtató) bizonyítéka az ember szabad voltának” – ezekkel a megrendítő szavakkal zárul Esterházy Péter 2002-ben megjelent, *Javított kiadás* című könyve.⁴⁵ Az író állampolgári, demokratikus kötelességének tartotta, hogy megnézze a saját anyagait a Történelmi Hivatalban. Kíváncsi volt, megfigyelték-e, lehallgatták-e, bár azt azért nem hitte, hogy a fél titkosrendőrséget ráállították. S ha már egyszer ott járt, kíváncsisággal elegendő pedantériából úgy döntött, hogy egész családja anyagait átnézi. Ám „az esetleges akták megtekintésében megnyilvánuló figyelmessége a múlt iránt”⁴⁶ szempillantás alatt földi pokollá változott, amikor kinyitotta az elébe tolt három barna dosszié egyikét. Azonnal tudta, miről van szó. Az iratok kinkeserves áttanulmányozása során szembesülnie kellett azzal, hogy édesapja, Esterházy Mátyás 1957 és 1980 között III/III-as ügynök volt. Az üzenet kéretlen címzettje a sírba vinné a titkot: „Megyek, amerre az iratok vezetnek, aztán lesz, ami lesz. Szívesen hallgatnék. Szívesen eltemetném magamban. Hallgatnék, mint a sír. ... Nem azért beszélek, hogy mentsem a menthetőt. Nincs mit menteni.”⁴⁷

Van, akinek nem adatik meg a lelepleződés. Bret Easton Ellis 1991-ben megjelent, *Amerikai Psycho* című regényének főhőse a beszédes nevű Patrick Bateman. A jóképű, fiatal befektetési bankár éjszaka gyilkosságokat követ el. A könyv első mondata félreérthetetlen utalás a színhelyre. Valaki a Pokol kapujának feliratát mázolta vérvörössel a Chemical Bank falára: „KI ITT BELÉPSZ, HAGYJ FEL MINDEN REMÉNNYEL!”⁴⁸ Bateman emberi szörnyeteg, nem bukott angyal, még csak a népszínművek csalafinta ördöge sem. A gonosz nem pityereg, és nem aggályoskodik. Amikor szemét az önsajnálát könnyei fátyolozták, fényűző lakásában két megcsonkított és megbecstelenített nő testének felismerhetetlen darabjai hevertek szertehányva. Emberfasírtot készített éppen, de nem sikerült igazán jól. Elszontyolodott. Még az is megfordult a fejében, hogy amit tesz, „az voltaképpen türhetetlen”.⁴⁹ A „szexuális segédeszközként” szögbelövő pisztolyt, sósvat, kiéheztetett patkányt stb. használó kéjgyilkos elnagyolt lélekrajza egy vaskos szaklexikon címszavainak tekintélyes részét tartalmazná. Bűn van, bűnhődés nincs. Elhatározta, hogy közkinccsé teszi magántérbolyát,⁵⁰ de senki sem vette a fáradságot, hogy leleplezze.

Tulajdonképpen titokról mégis akkor beszélnek, amikor az eltitkolás szándéka a leleplezés szándékával szegeződik szembe. Meghatározott számú embernek van róla tudomása, de a pontos számban még a beavatottak sem lehetnek biztosak, nemhogy a kívülállók. A vizsgálódó – akár pusztán kíváncsiság emészti, akár titkos hivatását teljesíti, akár tudományos érdeklődés fűti – csak ráhibázhat a számra, teljes bizonyossággal sohasem tudhatja, hogy valóban annyi, amennyi. Egyik kései dialógusában már Plátón felhívta a figyelmet arra, hogy van olyan igaz vélemény, amelyik nem tudás.⁵¹ Meglehetősen lehangoló tény, de számtalan csüggesztő tapasztalat igazolja, hogy a tényleges számot tekintve legfeljebb az irodalmi művekben van teljes bizonyosság. Donna Tartt *A titkos történet* (1991) című könyve első mottójául egy Nietzsche-idézetet választott: „A filológus világra jöttét kutatom, és a következőket állítom: 1. Az ifjú ember egyáltalán nem tudhatja, hogy kik is a görögök és a rómaiak; 2. nem tudja, hogy alkalmas-e a kutatásukra...”⁵² A regény e kettős állítás komor igazságát erősíti meg. Bár Nietzsche szerint a klasszika-filológia – ahogy ő fogalmaz: a „filológus-rend” – „kihalófélben van”,⁵³ mégis életrevalósága mellett szól, hogy több különös haláleset is a számlájára írható. Hat di-

ák ógörögöt tanul egy eldugott kis egyetemen, Vermontban (New England).⁵⁴ Tanáruk hatására szeretnék személyesen is megtapasztalni az ókor „erős és nyers vonásai”-t.⁵⁵ Arra vágyanak, hogy meghaladják saját létük és érzéki tapasztalásuk esetlegességét, hogy kijussanak a „halandóság és az idő börtön”-éből.⁵⁶ Egyikük, Richard Papen évekkel később mesélte el a történeteket. Az író előemeli erővel jelenítette meg hatuk titkának könyörtelen működés módját, félelmetes erejét, tompa visszhangú csendjét. Nietzsche nem okolható semmiért, ő nyomtatékosan figyelmeztetett: „*A filológusnak, ha be akarja bizonyítani ártatlanságát, három dolgot kell megértenie: az ókort, a jelent és önmagát: vétkes akkor, ha vagy az ókort, vagy a jelent, vagy önmagát nem érti.*”⁵⁷

A dolog természetéből fakadóan az avatatlan kívülállónak nehéz megállapítania, hogy valaki titkot tart-e éppen, vagy nincs semmi titkolnivalója. Mivel a titok emberek vagy társadalmi csoportok egymáshoz fűződő viszonyát jellemzi, vizsgálható aszerint is, hányan tudnak róla. Magától értetődik, hogy a titokkal kapcsolatos szólások gyakran tartalmazznak számokat, mégpedig alacsony számokat. A középkor embere úgy vélekedett, hogy *Amit hárman tudnak, ritkán marad titokban*,⁵⁸ a magyar közmondás rigmusszerűen visszhangozza ezt a tapasztalati szabályt: *Egy tudja, titkos, kettő tudja, homályos, három tudja, világos*.⁵⁹ Egy skót közmondás szerint viszont csak az titok, amit legfeljebb két ember tud, de az egyik már halott. Ez a furfangos észjárás rávilágít arra, hogy a titok olyasvalami, amire könnyen fény derül, ha már ketten tudják, ha meg senki sem tudja, akkor megőrizni vagy elárulni sincs mit. Minél többen osztanak meg egymással egy titkot, annál nagyobb a kitudódás veszélye. Ám a határ nem vonható meg élesen. A titok köre nem fizikai állandó, nem határozható meg pontos számértékkel. Egytől felfelé haladva a számegyenesen bármelyik egész szám lehet, amelyik legalább eggyel kisebb, mint az adott csoport (iskolai osztály, évfolyam, falu, város, társadalmi réteg, nemzet vagy akár az emberiség) lélekszáma. A leplezett szerelmi találkától az államellenes összeesküvésig számos cselekvésnek szükséges feltétele a titkosság, hiszen a tevékenység sikeres kivitelezése érdekében néhány tény, értesülést mindenképpen meg kell osztani másokkal.

Az a kérdés, hogy meddig terjed a titok köre, csak közvetve és fogyatékosan, egy másik kérdésre adott válasszal felelhető meg: addig, ameddig a cselekvők még ésszerűnek tartják a kockázatvállalás mértékét, és kellő körütekintéssel újabb személlyel osztják meg titkukat. A titok esetében tehát két számérték van. Az alsó küszöbérték 1, a felső határérték azonban koronként, kultúránként, társadalmi rétegenként eltérő. A skót észjárás szerint az alsó, abszolút küszöbérték és a felső, szociálpszichológiai határérték egybeesik, azaz: 1. Ám ez többnyire nem így van. Ady Endre a felső, hozzávetőleges szociálpszichológiai számértékre érzett rá *Négy-öt magyar összehajol* (1909) című versében:

*Itt valahol, ott valahol
Esett, szép, szomorú fejekkel
Négy-öt magyar összehajol...*

A költő éjszakánként az Operaház tőzsomszédságában, a terézvárosi Három Holló nevű kocsmában vedelt és dolgozott. Krúdy Gyula visszaemlékezéséből tudjuk, hogy egy szűk deszkafülkében, heringbűzben, keserű szivarfüstben, „bokáig erő borlocsadékban” írta verseit és tárcáit. Az éjfél utáni „literátus-csendesség”-et hangos hitviták követték elmaradhatatlan barátaival: Zubollyal (Bányai Elemérrel, akinek ezt a versét ajánlotta), Reinitz Bélával, a vörös Grajnával (Greiner Jenő) és Révész Bélával. A költemény történeti-poétikai érvényessége azonban jóval szélesebb körre terjed ki, mint ez a „borral,

szennel meglocsolts kocsmaszoba”.⁶⁰ Ady költői meglátása kijelölte, hogy ezen a tájon meddig merészkedhetnek el „*Esett, szép, szomorú fejekkel*” a titok megtartói. A magyar történelem végzetes kimenetelű összeesküvései arról tanúskodnak, hogy a fejek hullása mindig is valós eshetőség volt. Az ügyefogyott összeesküvések közül is kimagaslik az olasz és francia mintára az évszázak rendszerét alkalmazó Makk József- vagy Török János – Gálffy Mihály-féle (1851–1852) Habsburg-ellenes összeesküvés. Az egyik elítélt, Deák Farkas a következő sorokat vetette papírra börtönnaplójában: „Az egész titkos társaság élén egy láthatatlan kormány állott, melynek tagjait senki sem ismerte, de a társaság legkisebb tagja is erős esküvel volt kötve az engedelmességre a láthatatlan kormány iránt.”⁶¹

Ahogy haladunk tovább a számegyenesen, előbb vagy utóbb elérkezünk egy pontra, ahol a titok nagy valószínűséggel kitudódik. S a dolog természetéből fakadóan ez előbb következhet be álmos faluhelyen, mint lüktető nagyvárosban. Történetileg feltehetően a latin *intra muros* ‚a falakon belül, a városban, azaz titokban’ szólás is erről tanúskodik. A klasszikus retorikában oximoronnak ‚teljes képtelenség, merő ostobaság’ nevezik azt az alakzatot, amely két egymást kizáró fogalmat vagy jelentést kapcsol össze. Pedro Calderón de la Barca egyik vígjátékának címe – *El secreto a voces* (1642), azaz *Hangos titok* – szállóigeként futott be fényes pályát. Békés István szorgos gyűjtőmunkájának köszönhetően kirajzolódik az a kacskaringós út is, amelyen végül német közvetítéssel jutott el nyelvünkbe.⁶² Ugyanezt fejezi ki egy Cicerónak tulajdonított szállóige is, amelyet több magyar szólásgyűjteménybe is beválogattak: „Mindenki szemében és szájában van már.”⁶³ Cicero azonban Szicília helytartója, Caius Verres elleni második vádbeszédében így fogalmazott: „Ha beismered mindazt, amit Syracusae főterén nyilvánosság előtt, a provincia arca és szeme előtt tettél...”⁶⁴ A *nyílt titok* állandósult szókapcsolat azt jelenti, hogy amit mindenki vagy csaknem mindenki tud, az nem titok. Az állítás nem szorul magyarázatra, nemegyszer igaz is. Ám azt, ami nyilvánvaló, elemi kötelesség gyanúperrel illetni. Bizonyos helyzetekben ugyanis ez a viszonylat az ellenkezőjére fordul: mindenkinek tudomása van róla, leszámítva egyvalakit. Jellegzetes példa erre a diákcsinny, az ugratás, a kandi kamera.

Karinthy Frigyes *Tanár úr kérem* című karcolatfüzérének egyik epizódja a „Röhög az egész osztály”. Mindannyian emlékszünk arra, milyen csuda dolog, amikor az „ördög bújt az osztályba”. „A második tízpercben váratlanul kitör a cédulragasztás. Először Kelemen hátán jelenik meg egy rövid jelentés, mely tudtul adja, hogy az illető önmagát »számár«-nak minősíti, s ezt minden külön értesítés helyett állandóan reklamírozni óhajtja.” Kelemen leszámítva mindenki tudja, amit egyedül Kelemen nem tud, pedig fennen hirdeti magáról, hogy ő bizony számár. A helyzet tovább bonyolódik: „Kelemennek ... bizalmasan megsúgja valaki, hogy ... cédulát ragasztunk Roboz hátára, Kelemen röhög magában, és csakhamar feltűz egy hasonló cédulát Roboz hátára. Roboz már öt perce röhög velünk együtt Kelemen céduláján. Kelemen már fuldoklik, hunyorog a szemével – a röhögés nő, dagad, egyre vidámabb lesz, orkánra fajul –, de minél jobban röhögnek ők egymáson, mi annál jobban röhögünk őrajtuk.”⁶⁵ A nevetést az gerjeszti a kipukkadásig, hogy a két diák egyaránt azt hiszi, hogy a mindenkirez tartozik, pedig két számár van, nem egy.

A titok jelenségét körüljárva végezetül arra az egyszerű kérdésre kerestem a választ, hogy hányan tudnak róla. A kérdés újabb kérdéseket vetett fel: Hány (hús-vér) embernek kell tudnia? – Tudható-e, hányan tudják? – Miért annyian tudják, ahányan? – Mitől függ, hányan tudhatják? Elemzésem más szempontokon (nem, életkor, rendi vagy osztályhelyzet, nemzetiség stb.) is nyugodhatott volna. Mivel Kelemen és

Roboz esete már nem értelmezhető a számegyenesen, az összetettebb szerkezetű példák szabatos vizsgálatához gráf- és halmazelméleti eszközökre van szükség. Szociológiai szempontból nyilván a társadalmi stratifikáció felé mutató vagy azt kifejező csendtagozódások, hallgatáshierarchiák a legfontosabbak. Ezekkel a kérdésekkel azonban egy másik (megjelenés előtt álló) tanulmányomban foglalkozom.

JEGYZETEK

- 1 Vargha Katalin: *Találás kérdések. 1295 hagyományos magyar szóbeli rejtvény* (2010). Az Ékesszólás Kiskönyvtára 12. Sorozatszerkesztő Bárdosi Vilmos és Kiss Gábor. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2013. (VII. 2. 557) 64. és 155. – Felelet: Titok.
- 2 Publius Ovidius Naso: *A szerelem művészete* (Kr. e. 1. – Kr. u. 2). Fordította Bede Anna. Európa Könyvkiadó – Helikon Kiadó, Budapest, 1982. (II. 603–604). 50. – Az eredeti: *Exigua est virtus praestare silentia rebus: / At contra gravis est culpa tacenda loqui*.
- 3 Gilbert Ryle: *A szellem fogalma* (1949). Fordította Altrichter Ferenc. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. 7. – A szerző a kötet megjelenése után negyedszázaddal, 1973 júliusában írta az előszót.
- 4 A londoni Lambeth Palotában őrzött 59. számú kéziratot 1936-ban adta közre F. S. Schmitt bencés szerzetes. Anzelm osztályozását Douglas Walton – *St. Anselm and the Logical Syntax of Agency*. Franciscan Studies, Vol. 36. 1976. (4) 307. – és Szakadát István (syi) – *hu/cse*. L'Harmattan–Könyvpont Kiadó, Budapest, 2014. (2.1) 136. skk. – ismertette. – Nyolcszáz évvel később Max Weber is szamót vetett a tétlen tettekkel: „»Cselekvésnek« nevezünk minden emberi viselkedést (mindegy, hogy külső vagy belső ténykedésről, valaminek az elmulasztásáról vagy eltűréséről van-e szó), ha és amennyiben a cselekvő, illetve a cselekvők valamilyen szubjektív értelmet kapcsolnak vele össze.” Max Weber: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai* (1922). 1. Szociológiai kategóriatan. Fordította Erdélyi Ágnes. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987. (I. 1) 38.
- 5 Vö. Steiger Kornél: *Az arisztotelészi proaireszisz fogalmáról*. In: Steiger Kornél: *Tanulmányok az antik görög filozófiáról*. Electa. Sorozatszerkesztő Böröczki Tamás. Gondolat Kiadó, Budapest, 2010. (2) 289. skk.
- 6 Vö. Tarnay László: *Secret and Communication. Preliminary Remarks to a Theoretical Approach*. In: G. M. Vajda – Z. Kányó (eds): *Studia Poetica 3. Studies in the Semantics of Narrative / Beiträge zur Semantik der Erzählung*. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1980. (2) 442–443.
- 7 Vö. Zeno Vendler: *Shadow Performatives*. (Appendix I) In: Zeno Vendler: *Res Cogitans: An Essay in Rational Psychology*. Cornell University Press, Ithaca (New York) – London, 1972. 207. k.
- 8 Magyar László András: *Hazugságtipológiák*. Holmi, XII. évf. 2000. 4. sz. 447. Magyar: i. m. 448.
- 9 Vö. Linda Coleman – Paul Kay: *Prototype Semantics of the English Word Lie*. *Language*, Vol. 57. 1981. No.1. (1) 28. – Kicsi Sándor András hívta fel a figyelmem arra, hogy ennek mintájára a titok definíciója is megalkotható. A titok birtokosa 1. tudatlanságban tart valakit valami felől; 2. szándékosan tart tudatlanságban valakit valami felől; 3. a félrevezetés szándékával tart tudatlanságban valakit valami felől.
- 10 Vö. Coleman–Kay: i. m. (6) 43.
- 11 Vö. Eve E. Sweetser: *The Definition of Lie. An Examination of the Folk Models Underlying a Semantic Prototype*. In: Dorothy Holland – Naomi Quinn (eds): *Cultural Models in Language and Thought*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987. 48.
- 12 Karl Johnson: *Moral Imagination. Implications of Cognitive Science for Ethics*. University of Chicago Press, Chicago, 1993. (IV) 93.
- 13 Vö. George Lakoff: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind* (1987). The University of Chicago Press, Chicago–London, 1990. (I. 4) 73.
- 14 Vö. Sweetser: i. m. 59–60.
- 15 Paul Neubauer hívta fel a figyelmet arra, hogy az angol *pretend* ‘tettet, színlel’ igének legalább nyolc eltérő jelentése van. Vö. Paul Neubauer: *The 23 verbs Pretend*. In: James D. McCawley (ed.): *Syntax and Semantics 7: Notes from the Linguistic Underground*. Academic Press, New York – San Francisco – London, 1976. 403.
- 16 Charlotte Brontë: *Jane Eyre* (1847). Fordította Ruzitska Mária. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1972. (XXVI) 285. – Az írónő a szertartás szövegét közli: *if either of you know any impediment why ye may not lawfully be joined together in matrimony, ye do now confess it...*
- 17 Vö. John R. Searle: *Elme, nyelv és társadalom. A való világ filozófiája* (1998). Fordította Kertész Balázs. Mesterelmék. Sorozatszerkesztő

- Dr. Kemenes Ernő. Vince Kiadó, Budapest, 2000. (5) 124. skk.
- 19 Vö. Walton: i. m. (4) 307. és Szakadát István (sy) i. m. (2.1) 136. skk.
- 20 Vö. Brontë: i. m. (XXVI) 285.
- 21 Richard L. Johannesen: *The Functions of Silence: A Plea for Communication Research*. Western Speech 38. 1974. I. 26.
- 22 Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea* (1255–1266). Harmonia Mundi Könyvek. Sorozatszerkesztő Vizkelety András. Szent Ferenc legendáját Szenté Katalin fordította. Helikon Kiadó, Budapest, 1990. (CXLIX) 242.
- 23 John L. Austin: *Tetten ért szavak* (1962). A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott William James előadások. Sajtó alá rendezte J. O. Urmson. Fordította Pléh Csaba. Hermész Könyvek. Sorozatszerkesztő E. Bártfai László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (II) 45.
- 24 Vö. John R. Searle: *The Logical Status of Fictional Discourse*. New Literary History, Vol. 6. 1975. No. 2. (II) 326. skk.
- 25 Egyesek még a hazugság és a fikció megkülönböztetését is nehezményezik. A holland Eduard Douwes Dekker, írói névén Multatuli regényének kávéügynök főhőse azt hangoztatta, hogy semmi kifogása a költészet ellen, de „*Az ég szép kék, / Az óra: hét*” verssorokat csak akkor tartja elfogadhatónak, ha „*az ég valóban kék, és ha tényleg hét óra van*”. Multatuli: *Max Havelaar; avagy a holland kereskedelmi társaság kávéaukciói* (1860). Fordította Balabán Péter. /A Világirodalom Remekei/ Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981. (1) 11.
- 26 Herbert Paul Grice: *Társalgás és logika* (1975). In: Herbert Paul Grice: Tanulmányok a szavak életéről. Fordította Márton Miklós és Bárány Tibor. A kommunikációelmélet klasszikusai. Sorozatszerkesztő Horányi Özséb. Gondolat Kiadó, Budapest, 2011. 30. és 31.
- 27 Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások* (1953). Fordította Neumer Katalin. Mesteriskola. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1992. (249. §) 136.
- 28 Tandori Dezső fordítása. Goethe minisztertársának, a Szász–Weimar–Eisenachi Nagyhercegség titkos tanácsosának, a verselgető Christian Gottlob von Voigtnek 1816. szeptember 27-én írott költeményében szerepel ez a sor – „*Ob nicht Natur zulezt sich doch ergründe?*” –, amelyet Arthur Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* I. kötetének (1819) mottójául választott.
- 29 Leopold Lajos: *A presztíz* (1912). Sajtó alá rendezte, az utószót írta E. Bártfai László. Magyar Hírmondó. Sorozatszerkesztő Sebestyén Lajos és Szalay Károly. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. (II. III. 35. §) 184.
- 30 Georg Simmel: *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung* (1908). 256–304. – A magyarul is olvasható fejezet német címe: „*Das Geheimnis und die geheime Gesellschaft*”.
31 Georg Simmel: *A titok és a titkos társadalom* (1908). Fordította Berényi Gábor. In: Georg Simmel: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. A kötetet összeállította Somlai Péter Társadalomtudományi Könyvtár. Gondolat Kiadó, Budapest, 1973, 339.
32 Vö. Simmel: i. m. 336., 337.
33 Jean Racine: *Phaedra* (1677). Fordította Somlyó György. In: Corneille és Racine drámák. Európa Diákkönyvtár. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1993. (I. 3) 169. – Az eredeti: *Quel fruit espères-tu de tant de violence? / Tu frémiras d'horreur si je romps le silence*.
34 Vö. Simmel: i. m. 339.
35 Vö. Simmel: i. m. 337.
36 Vö. Ingo Meyer: *Simmels „Geheimnis” als Entdeckung des sozialkonstitutiven Nichtwissens*. In: Cécile Rol – Christian Papilloud (hrsg.): *Soziologie als Möglichkeit. 100 Jahre Georg Simmels Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 2009. 115. skk.
37 Simmel: i. m. 335., 336.
38 Simmel i. m. 340.
39 Vö. Simmel: i. m. 341.
40 Friedrich A. von Hayek tanulmánya címűl is Ferguson gondolatát – *Emberi cselekvés, de nem emberi terv eredménye* (1967). Fordította Tóth Sándor. In: Friedrich A. von Hayek: *Piac és szabadság. Válogatta Madarász Aladár. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1995. 292–301.* – választotta, és az eszmetörténeti háttérrel is felvázolta.
41 Adam Smith: *Vizsgálódás a nemzetek jólétének természetéről és okairól* (1776). Fordította Éber Ernő. Napvilág Kiadó, 2011. I. (IV. II) 489.
42 Simmel: i. m. 339.
43 A magyar jog a titok számos válfaját különbözteti meg, tartja védelmezendőnek. A teljesség igénye nélkül ezek a következők: adótitok, állam- és szolgálati titok, banktitok, biztosítási titok, érték-papírtitok, levéltitok, magántitok, magánnyomozói titok, NATO- és EU-titok, orvosi titok, pénztár-titok, postaititok, távközlési titok, ügyvédi titok, üzleti titok stb. A győntatóatyát pedig a szentségi pecsét (*sigillum sacramentale*) kötelezi a gyónási titok megtartására. A titok utótagú, minőség- vagy birokos jelzői szókapcsolatok a kánonjogban, illetve a hivatali nyelvben fajtát jelentenek. A *kulissza- és műhelytitok* pedig a céhek módjára szerveződő szakmákban, illetve a ripacszkodó hírességek szóhasználatában utal valamilyen típusú titokra. A *titok* előtagként jóval ritkább. A dinamikus jelenség két oldalának – *titkot tart* és *tudomására hoz / jut* – a *titoktartás*, illetve a *titokértés*, *titokszegés*

- összetétel felel meg. Az utótag helyén még a titok birtokosának (*titokgazda*) vagy őrzését biztosítani hivatott személynek (*titokminiszter*), a kiszivárogtatást megakadályozó jogszabálynak (*titoktörvény*) vagy rendelkezésnek (*titokvédelem*) a megnevezése állhat.
- 44 Örkény István: *Tóték* (1967). Tragikomédia két részben. In: Örkény István: *Tóték*. Macskajáték. /Olcso Könyvtár./ Sorozatszerkesztő Varga Katalin. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. (I.1) 14.
- 45 Esterházy Péter: *Javított kiadás – melléklet a Harmonia caelestishez*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 2002. (IV) 281.
- 46 Esterházy: i. m. Előszó. 5.
- 47 Esterházy: i. m. (I) 17.
- 48 Dante: *Isteni színjáték* (1320 körül). Fordította Babits Mihály. Révai, Budapest, 1942. Pokol. (III. 9). 79. – Az eredeti: *Lasciate ogne speranza, voi ch'intrate*.
- 49 Bret Easton Ellis: *Amerikai Psycho* (1991). Fordította Bart István. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. 490.
- 50 Vö. Ellis: i. m. 500. – Az író feltehetően elégedett a maga teremtette alakkal, mert későbbi könyveiben (*Az informátorok*. 1994; *Holdpark*. 2005) is színre léptette.
- 51 Vö. Plátón: *Theaitétosz* (Kr. e. 368 körül). Fordította Kárpáty Csilla. In: Plátón összes művei. II. /Bibliotheca Classica./ Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984. (201c) 1042. skk.
- 52 Az idézet forrását mind az angol, mind a magyar kiadás pontatlanul tünteti fel. Az idézet pontos lelohelye: Friedrich Nietzsche: *Gondolatok és vázlatok a Mi, filológusok című korszerűtlen elmélkedéshez* (1874–1875). Fordította Molnár Anna. In: Friedrich Nietzsche: Ifjúkori görög tárgyú írások. Válogatta és az utószót írta Tatár György. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. (I. 101) 152.
- 53 Nietzsche: i. m. (II. 2. 128) 172.
- 54 Donna Tartt is itt, Vermontban, a könyvében leírtakhoz kísértetiesen hasonló Bennington College-ban tanult, és itt kötött szoros barátságot Bret Easton Ellisszel, akinek első helyen ajánlotta könyvét.
- 55 Nietzsche: i. m. (II. 3. 171) 193.
- 56 Donna Tartt: *A titkos történet* (1992). Fordította Greskovits Endre. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996. (4) 187.
- 57 Nietzsche: i. m. (II. 2. 145) 183.
- 58 Bánk József fordítása: *3500 latin bölcsesség. Szállóigék, velős mondások latinul és magyarul* (1992). Szent Gellért Egyházi Kiadó, Szeged, 1993. (2194) 226. – Az eredeti: *Non est consilium, quod fit in ore trium*. – Jakob Werner egy XIV. század elején keletkezett kéziratból gyűjtötte ki a szólást: *Lateinische Sprichwörter und Sinnsprüche des Mittelalters*. Sammlung mittellateinischer Texte 3. Alfons Hilka (hrsg.). Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1912. (212) 83.
- 59 Margalits Ede: *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások* (1896). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993. **titkos** 717.
- 60 Krúdy Gyula: *Ady Endre éjszakai* (1925). Sajtó alá rendezte és az utószót írta Fábri Anna. Helikon Kiadó, Budapest, 1989. 37, 38, 10.
- 61 Deák Farkas: *Fogságom története* (1869). /Téka-sorozat./ Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. (I) 34.
- 62 Vö. Békés István: *Napjaink szállóigéi* (1968). Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. I. 569–570. – A fordított és átdolgozott vígjátékok címe időrendben: Carlo Gozzi: *Il pubblico segreto* (1769); Friedrich Wilhelm Gotter: *Das öffentliche Geheimniss* (1781); Karl Ludwig Blum: *Das laute Geheimniss* (1838).
- 63 Bánk József is felvette idézett szólásgyűjteményébe: (1492) 156. – Az eredeti: *In ore atque oculis omnium est*.
- 64 Marcus Tullius Cicero: *Caius Verres ellen*. Második beszéd. (Kr. e. 70 körül). In: Marcus Tullius Cicero: *Válogatott perbeszédjei*. Fordította és a bevezető tanulmányt írta Nótári Tamás. Lectum Kiadó, Szeged, 2010. (2. 2. 81) 345. – Az eredeti: *Cum haec confessus eris, quae in foro palam Syracusis in ore atque in oculis provinciae gesta sunt...* – A második vádbeszéd sohasem hangzott el, mert mire a törvényszék Kr. e. 70. szeptember 20-án ismét összeült, a helytartó önkéntes száműzetésbe vonult.
- 65 Karinthy Frigyes: *Tanár úr kérem* (1916). Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1958. 47.